

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

ВАРЕНІКОВА Олена Володимирівна

УДК 821.161.2.09”19/20”

**ЗБІРНИК «ШЕВЧЕНКО ТА ЙОГО ДОБА» (1925, 1926) У КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА к.ХІХ – 30-х років ХХ століття**

10.01.01. – українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор
Ушкалов Леонід Володимирович,
Харківський національний
педагогічний університет імені
Г. С. Сковороди,
професор кафедри української
і світової літератури

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Клочек Григорій Дмитрович,
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет імені
Володимира Винниченка,
(м. Кропивницький), професор,
завідувач кафедри української та
зарубіжної літератури

кандидат філологічних наук, доцент
Сподарець Михайло Павлович,
Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри історії
української літератури

Захист відбудеться «14» грудня 2017 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.03 Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «__» жовтня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Разуменко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми. Творчість Т. Шевченка є предметом досліджень уже понад півтора століття. У літературознавстві сформувався окремий науковий напрям «шевченкознавство», репрезентований кількома плеядами істориків, літературознавців, філософів. Поза цим колом учених дослідницькими студіями займалися публіцисти й літератори. Протягом ХІХ–ХХ століть в Україні та за її межами виникли постійні наукові інституції, що вивчають творчість митця. Серед них, зокрема, Інститут Тараса Шевченка (Харків), Наукове товариство імені Т. Шевченка (Львів), Український вільний університет (Мюнхен), Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (Київ), Інститут українознавчих студій при Гарвардському університеті.

Значний внесок у дослідження життя і творчості Шевченка зробили вчені Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України О. Білецький, В. Бородін, О. Боронь, М. Жулинський, Ю. Івакін, М. Коцюбинська, В. Смілянська, Д. Чалий та інші. Їх здобутками стали: повне видання творів поета в 6-ти, 10-ти та 12-ти томах, «Шевченківський словник» у двох томах, «Шевченківська енциклопедія», тритомник «Тарас Шевченко та його доба». Серед учених слід відзначити Ю. Барабаша, І. Дзюбу, Л. Плюща та ін., а також учених діаспори Г. Грабовича, Д. Донцова, П. Зайцева, Є. Маланюка, Б. Рубчака, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Д. Чижевського, Ю. Шевельова.

Серед сучасних шевченкознавців варто відзначити А. Гуляка, О. Забужко, М. Насенка, Д. Наливайка, С. Павличко, В. Пахаренка, Я. Поліщука, Л. Ушкалова. Однак у межах студії, що хронологічно охоплює період кінця ХІХ – 1-ї третини ХХ століть, визначальними є постаті перших дослідників Шевченка та його творчості – Д. Багалія, Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Євшана, М. Зерова, Ф. Колесси, О. Кониського, М. Костомарова, Б. Навроцького, І. Франка, і з-поміж них – авторів збірників «Шевченко і його доба» О. Гермайзе, О. Дорошкевича, С. Єфремова, А. Лободи, М. Новицького, О. Новицького, В. Петрова, С. Родзевича, П. Руліна, П. Филиповича, Б. Якубського.

Період 20-х років, коли відбувалася методологічна «боротьба за Шевченка», що зрештою переросла в ідеологічну, характеризується значними здобутками академічного шевченкознавства в особах вищеназваних учених, які ще могли сміливо дискутувати про методологію досліджень, про пріоритети Шевченкової картини світу, не виділяти якоїсь революційності в його поглядах або діях. Митець як людина, а не ідол, був на той час провідним мотивом досліджень. Саме такий людиноцентричний аналіз постаті Шевченка було покладено в основу збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926), які сьогодні можна трактувати як пік досягнень академічної науки, що була в короткий час знищена разом із її

представниками, а також їхніми продовжувачами, яких було тавровано як «реакційних учених» і «буржуазних націоналістів».

Надалі імена переважної більшості тогочасних дослідників замовчувалися, а їхні праці були вилучені з наукового обігу й залишалися недоступними (наприклад, С. Єфремова, П. Филиповича, О. Гермайзе).

Виходячи з вищенаведеного, спадщина шевченкознавства першої третини ХХ століття становить сьогодні – на початку ХХІ століття – значний інтерес щодо виявлення нових підходів у дослідженні творчості Т. Шевченка.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю цілісного й системного розгляду збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках реалізації комплексної теми кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Закономірності розвитку української літератури від давнини до сучасності» (держ. № 0112U002664 УкрІНТЕІ). Тему затверджено на засіданні Вченої ради Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 7 від 04 грудня 2015 р.) та узгоджено на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (пр. № 1 від 19 травня 2016 р.).

Мета – дослідження матеріалів, що увійшли до збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років у контексті шевченкознавства першої третини ХХ століття.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати умови й стан шевченкознавчих досліджень наприкінці ХІХ – у 20-х роках ХХ століття;
- 2) визначити тематику досліджень життя й творчості Т. Шевченка на початку ХХ століття;
- 3) простежити громадську й літературознавчу діяльність авторів збірників «Шевченко та його доба»;
- 4) на основі аналізу збірників 1925 і 1926 років з'ясувати методологічні та наукові погляди їхніх авторів щодо особистості Шевченка;
- 5) дослідити тематичні й мотивні паралелі в збірниках «Шевченко та його доба»;
- 6) простежити загальний внесок збірників 1925 та 1926 років у вивчення творчої спадщини Шевченка в рецепції сучасних дослідників;
- 7) визначити нові підходи й тенденції в сучасному шевченкознавстві, що зумовлені збірниками «Шевченко та його доба».

Об'єктом аналізу є статті збірників «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років.

Предмет вивчення – погляди шевченкознавців першої третини ХХ століття – авторів статей у збірниках «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років – щодо життя і творчості великого українського митця.

Джерела дослідження: збірники «Шевченко та його доба» 1925 та 1926 років, а також інші праці шевченкознавців 20-х років.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять теоретичні та історико-літературні праці Л. Білецького, О. Білецького, М. Возняка, М. Грушевського, О. Дорошкевича, І. Дзюби, С. Єфремова, О. Забужко, М. Зерова, Є. Кирилюка, Є. Лебідь-Гребенюк, М. Насенка, С. Павличко, В. Смілянської, Е. Сміта, Е. Соловей, І. Франка, Д. Чижевського.

Методи дослідження. У роботі використано наукові принципи сучасної науки про літературу – історизму, об'єктивності, діалектичного взаємозв'язку літературних явищ; використовуються історико-генетичний, історико-порівняльний, описовий, порівняльно-типологічний, статистичний, аналітичний методи дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- узагальнено й систематизовано наукову інформацію щодо збірок «Шевченко та його доба» в контексті шевченкознавства першої третини ХХ століття;

- розглянуто спадщину науковців-шевченкознавців першої третини ХХ століття в контексті свого часу й у зіставленні із сучасним станом наукової думки;

- досліджено й висвітлено маловивчені аспекти шевченкознавчих дихотомій «селянин / мужик – інтелектуал», «євангеліст – атеїст», «бунтарство – всепрощення», «художник – поет», «українськомовний – російськомовний», «рецепція народної творчості – автохтонність» та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані літературознавцями під час розробки наукової історії української літератури ХХ століття, викладачами філологічних факультетів у загальному курсі історії української літератури, а також у спецкурсах і спецсемінарах, присвячених творчості Т. Шевченка. Результати дослідження можуть бути корисними учителям української літератури середньої школи під час підготовки до проведення факультативних занять і в роботі літературних гуртків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри української і світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, під час роботи Літньої літературознавчої школи «Сучасна літературознавча теорія: модернізація українського письменства в контексті польської, російської та європейської літератур ХХ ст.» (Київ, 1999), на Четвертій науковій конференції молодих учених та викладачів (Харків, 1992), республіканській науковій конференції «Проблеми вивчення наукової та художньої спадщини Г. С. Сковороди» (Харків, 1992), Всеукраїнських Єфремівських читань (Черкаси, 1996), Всеукраїнській науково-практичній конференції «І. П. Котляревський – перший класик нової української літератури» (Полтава, 1997), науково-практичній конференції

«Слово Шевченка, слово про Шевченка» (Харків, 2004), Міжнародній (35-й) науковій шевченківській конференції «Тарас Шевченко і народна культура» (Черкаси, 2004), Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200-річчю від дня народження Євгена Гребінки (Харків, 2012), Всеукраїнській науковій конференції «Вічне слово Кобзаря» (Харків, 2014).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 16 одноосібних статтях, із яких 9 – у фахових виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних, зокрема в Index Copernicus.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який налічує 285 джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінок, із них 180 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, з'ясовано ступінь її наукового розроблення, зазначено актуальність, наукову новизну і практичне значення роботи, визначено її мету, завдання, методи аналізу та структуру, вказано на апробацію результатів дослідження.

У **першому розділі** «Шевченкознавство як галузь літературознавчих досліджень 2-ї пол. XIX – 1-ї третини XX століть» розглянуто генезу шевченкознавства в історії української літератури в цей період, тогочасний науково-термінологічний апарат шевченкознавчих студій, а також домінантні аспекти шевченкознавчого дискурсу 1-ї третини XX століття.

Визначаються перші дослідники творчості й постаті Т. Шевченка, починаючи з О. Кониського, з опублікуванням першої повної біографії митця, продовжуючи М. Новицьким, М. Стороженком, О. Левицьким, М. Чалим, А. Кримським, П. Кулішем, А. Костомаровим та іншими. Кожен із шевченкознавців репрезентував свої новації: М. Драгоманов доводив, що Шевченко був освіченим інтелігентом і досконало орієнтувався в європейській культурі та політиці, Б. Грінченко разом із новою плеядою науковців і митців виступає за українську суверенність і разом із Ф. Матушевським з'ясовує роль поета в національному відродженні, І. Франко подає суто наукову й літературно-критичну рецепцію феномена митця. Окремий напрям у шевченкознавстві утворили Б. Якубовський, М. Драй-Хмара, Д. Загул, Д. Дудар, Б. Навроцький, С. Родзевич, які досліджували сюжет, стиль та ритміку у творчості Т. Шевченка. Дослідники Б. Лепкий, П. Зайцев, М. Возняк, Л. Рудницький, В. Щурат, С. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, В. Сімович, Ю. Липа, Д. Донцов та ін. розглядають творчість поета крізь призму національної ідеї, висувають потребу цілісного аналізу його текстів, що передбачає вивчення митця у взаємозв'язку його творів між собою та з його оточенням і життям. П. Филипович синтезує ці завдання, назвавши у сфері наукового шевченкознавства конкретні

складники – соціологічний, психологічний, формальний, історико-порівняльний та ін.

Про використання комплексного аналізу в шевченкознавчих дослідженнях писав іще В. Доманицький 1907 року, і з ним перегукуються пізніше Є. Маланюк (закликаючи дати нації реального, нефальсифікованого Шевченка), У. Самчук (знаходячи в поезії Шевченка вічний заклик до боротьби народу), Д. Донцов (розширюючи параметри інтерпретації образу Шевченка). С. Єфремов, у свою чергу, ставить за мету не з'ясувати нові аспекти життєвого шляху поета, а віднайти чинники, що виносять Т. Шевченка як митця за межі «хатньої літератури» на світовий рівень.

Період 20-х років ХХ століття визначається тим, що в цей час поєдналися кілька методологічних підходів, відбувається ідеологізована «боротьба за Шевченка» (В. Коряк), мета якої – «зробити Шевченка як рупор мас, як Івана Предтечу революції та радянської влади, єдиною іконою, дозволеною в країні». У таких умовах тогочасні дослідники мали зробити вибір між академічним підходом до своєї роботи й ідеологічним. С. Павличко розмежувала шевченкознавців 20-х років на «революційних» публіцистів, які прив'язували митця до революційного руху і відповідно дали початок наступному періоду українського радянського літературознавства, та вчених академічної орієнтації. А. Радько зазначає, що діяльність останніх установила шевченкознавство «як провідну галузь академічної гуманітаристики», а Т. Шевченко ними «трактувався без купюр і фальсифікацій».

Дослідники 20-х років активно розробляли тему джерел творчості Т. Шевченка, аналізуючи в дискусіях неоднозначний вплив російської чи польської літератур, одноставно відзначаючи вплив народної творчості. Відзначається і зворотний вплив – Шевченкової творчості на подальшу народну. У роботі багато уваги приділено одному з найбільш продуктивних джерел вивчення спадщини Т. Шевченка – його листуванню, з чого розпочав свою шевченкознавчу діяльність ще О. Кониський, а також М. Драгоманов і В. Яковенко, додаючи до цієї джерельної бази все більше епістолярного матеріалу. Аналіз листування дає чимало інформації й суто біографічного характеру, і комплексного літературознавчого.

У 20-х роках однією з популярних у науковому колі форм публікації результатів досліджень були шевченківські збірники, один із перших видано 1921 року (під ред. Є. Григорука і П. Филиповича). «Шевченківський збірник» 1924 року (до 110-ї річниці від дня народження поета) було заплановано як академічний щорічник. П. Филипович як одноосібний редактор намагався надати виданню наукового характеру, обираючи глибокі дослідницькі теми та дотримуючись відповідного мовного стилю. Він підготував для збірника фундаментальну статтю «Шевченко і декабристи», яку пізніше розширив до окремого видання. Збірник 1924 року містив біографічні матеріали, неопубліковані Шевченкові листи та статті О. Дорошкевича, Д. Загула, Б. Якубського, у яких розглядалися не лише ідеологічні питання (митець і самодержавство, соціалістичні кореляції у

житті та мистецтві), але й питання поезики (римування Шевченка) та екстратекстові (контекст епохи).

Шевченківські збірники за структурою вміщували вступну статтю, матеріали публіцистичного характеру, аналітичні статті, присвячені як постаті митця загалом (інтелектуала, народника, борця за права народу), так і поета чи художника. Обов'язковими були також біографічні матеріали й неопубліковані Шевченкові листи, що на той час становили неабияку цінність, оскільки розкривали митця як людину. У дослідженні підсумовується, що загалом ці збірники репрезентують аналітичні розвідки про важливі на той час документи і власне творчість поета, а також про його літературне оточення й загалом – його епоху.

Зауважено, що доба 20-х років додає до академічного шевченкознавства свої політичні складові, відбиті в термінах «борець за визволення трудящих», «поет-трибун», «мужицька філософія Шевченка» тощо. Такої відвертої ідеологізації у збірниках не спостерігається, навпаки – вона делікатно критикується в межах теми «пошуки достеменного Шевченка». Переважають терміни «двовекторність», «різноспрямованість», «багатовимірність», «прочитання тексту та особи автора в контексті епохи» з додаванням складової «у власній інтерпретації», що дозволяє поглиблювати дослідження, ототожнюючи особистість автора з його культурно-історичним контекстом.

У межах цього дослідження терміни «канонізація», «ідол», «культ» перебувають в одній семантичній площині – «надмірно звеличений», «обожнюваний». Якщо будь-який герой заслуговує на звеличення й обожнювання, то антонімічна деканонізація означає зменшення чи нівелювання тієї надмірності. Зрештою, стверджується, що «деканонізація» полягає в «олюдненні» образу Шевченка, розкритті його людських рис – як позитивних, так і негативних, які, у свою чергу, не мали жодного впливу на смислове наповнення та художню якість його творчості.

Аналізуються тематичні дихотомії «мужик / інтелектуал», «бунтар / євангеліст», «фольклорність / літературність» із визначенням у творчості поета елементів екзистенційності, містицизму, що виявляються як здатність сприймати й розуміти «сили зла» (так, поширеними образами є відьма, чорти, що асоціюються вченими з топосами Шевченкового життя), метафізичності, оскільки всі його персонажі, навіть історичні, є все ж таки умовними.

У розділі зазначено, що в умовах дискусії з теми «мужик чи інтелектуал» молоді вчені (наприклад, Б. Грінченко) виступали проти деканонізації образу Шевченка й відповідного культу, продовжуючи традицію формування всесвітньої його слави як національного пророка й генія, оскільки лише це, на їхню думку, допоможе консолідувати народжувану «модерну українську націю». З цією темою кореспондує тема «Шевченковий міф/легенда», коли визначаються аргументи спростування окремих узвичаєних думок щодо образу великого митця. Це й німцефобія, і його революційність, і зневажання панів (зокрема Енгельгардта), і

антирелігійність. Моделі міфологічного сприйняття Т. Шевченка стосується й концепція критичного реалізму як методу його поетичної творчості, через яку поета було введено в коло радянської літератури. Недарма саме трагічного для українців 1937 року поета було названо основоположником реалізму в українській літературі.

Через вищенаведені аспекти християнства (усепрошеності), народництва, просвітництва стає зрозумілим інтерес Т. Шевченка до тогочасних визвольних рухів, зокрема Кирило-Мефодіївського братства, яке сповідувало ідеї великого митця – без безпосередньої його участі. Іншими словами, захоплення молодими інтелігентами поезією Шевченка вже трактувалося жандармами як його участь у братстві, що доводять аналізовані авторами шевченківських збірників матеріали з поліційних архівів.

У другому розділі «Авторсько-тематична парадигма збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років» досліджуються постаті авторів збірників «Шевченко та його доба» як провідних шевченкознавців того часу, а також тематична парадигма збірників й особливості рецепції авторами особистості Шевченка.

Наголошується, що на чолі авторського колективу аналізованих збірників перебували фундатори тогочасного шевченкознавства – С. Єфремов, М. Новицький, П. Филипович і ще дев'ять науковців. Кожен з дослідників обрав свою ділянку шевченкознавства й продуктивно на ній працював. Приміром, П. Филипович, якому притаманний: «високий професіоналізм, блискуча ерудиція, добра обізнаність із літературним контекстом, інтелектуальний динамізм і насиченість праць» (В. Поліщук) акцентував увагу на багатогранності культури Шевченка, його європейськості, а тому творчість поета висвітлював у річищі розвитку романтизму в Європі, руйнуючи цим пролеткультівські міфи про «наївність», «простонародність творів» Кобзаря. П. Филиповичем підготовлено передову статтю до збірника «Шевченко та його доба» (1925), де подано першочергові завдання шевченкознавства. Дослідник намагається уникати класової тематики та акцентує увагу на інтелектуальній і комунікативній складових творчості Шевченка.

О. Геймайзе, історик за фахом і за покликанням, на той час керівник Археографічної комісії, присвятив свою розвідку стосункам П. Куліша і М. Костомарова, зокрема в межах діяльності Кирило-Мефодіївського братства, крізь призму їхнього ставлення до Т. Шевченка. Він також вивчає зв'язок поета з цим рухом, вплив його поезій на братчиків, досліджує справу про арешт П. Куліша й М. Костомарова через докладний аналіз матеріалів їхніх допитів жандармерією.

В. Петров, автор статті «Куліш і Шевченко», характеризується як «визначний учений енциклопедичної ерудиції», оскільки був істориком, етнографом, археологом, літературознавцем, фольклористом, а також організатором науки, громадським діячем і письменником-неокласиком.

Найбільш плідним дослідником життя й творчості великого поета визначається С. Єфремов, який підготував статті «Поет і плантатор» (1-й збірник) та «Епілог до Кирило-Мефодіївської справи» (2-й збірник). Перша з них присвячена боротьбі Т. Шевченка проти кріпацтва в межах вирішення справи його родичів, друга завершує тематичну лінію щодо означеного братства-товариства.

А. Лобода, автор статті «Шевченко і Некрасов», був професором Київського університету, очолював Етнографічну комісію при ВУАН, був віце-президентом ВУАН і дійсним членом філологічної секції НТШ. Саме в галузі української етнографії він здобув значних успіхів, заснував і був головним редактором часопису «Етнографічний вісник». У статті він проводить паралель між означеними митцями, здебільшого показуючи ставлення російського поета до українського.

У межах полеміки щодо «народності» Шевченка провідне місце належало темі інтелігентності митця. У цей комплекс входить і зацікавлення ним драматичними формами мистецтва – театром, оперою. Зв'язкам поета з театром присвячено статтю П. Руліна «Шевченко і театр». Джерелами інформації щодо зацікавлення драматичним театром й оперою, зокрема про відвідання вистав і знайомства з акторами, постають «Щоденник» Шевченка та повісті, які також мають автобіографічний характер і де не лише надаються фактичні відомості про відвідання театру, а й елементарний аналіз вистав. Також чинником виявлення інтересу Шевченка до театру є його власні спроби в драматургії, зрештою, п'єса «Назар Стодоля», що була поставлена на сцені. Особливістю статті П. Руліна є те, що він подає фрагменти суто мистецтвознавчого аналізу. До предметного кола шевченкознавства П. Рулін уводить питання зацікавленості поета театральним мистецтвом.

П. Рулін характеризує зв'язки Шевченка з театром через його оцінювання як гри акторів, так і жанрів театального мистецтва, де той найбільше переймався оперою і взагалі співом. П. Рулін простежує тему дружніх стосунків Шевченка з Олдріджем і Щепкіним, аналізує їх за схемою «учень – учитель», прикладаючи ці ролі до обох товаришів.

Одним із фундаторів шевченкознавства того часу визначається М. Новицький – автор статті «До історії арешту Шевченка 1850 р.», відомий як визначний дослідник біографії Т. Шевченка. У подальшому він – член Комітету для видання творів Т. Г. Шевченка при ВУАН, бере безпосередню участь у виданні творів поета «для масового читача». У статті він аналізує версії означеного арешту, досліджуючи архівні матеріали жандармерії.

Студіювання та популяризація мистецької спадщини Т. Шевченка були предметом наукового зацікавлення академіка О. Новицького. Він збирав твори поета, уперше дав оцінку його мистецькій творчості, що не поступається поетичній, написав монографію «Тарас Шевченко як маляр». Підрозділ збірок «Примітки до малюнків» містить короткі розвідки про окремі Шевченкові малярські твори, розміщені тут же як ілюстрації. Ці тексти

написав академік О. Новицький, який узяв безпосередню участь у формуванні наукового шевченкознавства на початку ХХ століття. На той час він був дійсним членом ВУАН. Визначено, що вчений уперше оцінив мистецьку творчість Шевченка на рівні з поетичною.

О. Дорошкевич визначається як дослідник впливу громадсько-політичних рухів на формування світогляду Т. Шевченка, зокрема зв'язків поета з діячами російської демократії. У статті «Шевченко й петрашевці в 40-х роках» ним здійснено спробу зіставлення деяких мотивів творчості поета та ідей петрашевців, висловлених ними в публічних виступах і публікаціях, аналізується авторство та контент «Словника іншомовних слів» як головного агітаційного видання організації, а також вірогідні зв'язки Шевченка з деякими петрашевцями.

Як окремий аспект тематики статей, включених до збірників «Шевченко та його доба», виокремлюється структурно-стильовий: С. Родзевич аналізує сюжет і стиль Шевченкових поезій, а Б. Якубський – їхню ритміку. Перший – відомий на той час український літературознавець, критик і педагог, другий – знаний як дослідник саме структурно-стильового аспекту Шевченкової творчості, де розглядає ритміку й музичний характер ямбів поета. Б. Якубський обстоює потребу формального аналізу поезій Шевченка, що в межах загальної дискусії про первинність змісту чи форми полягає в тому, що з нього має починатися весь комплекс дослідження. Така формальна робота над текстом передбачає передусім вивчення ритміки й метрики поезії, що й робив науковець щодо «Кобзаря» у своїх статтях. Саме ритм автор визначає як «завжди живий фактор найскладніших переживань та найбільш інтимних тонкощів почуття».

Стаття «Микола Гулак» В. Міяковського – члена Наукового товариства імені Шевченка, дійсного члена Української вільної академії наук, завідувача Кабінету біографії Т. Шевченка – дещо випадає з концепції збірників, оскільки присвячена організатору Кирило-Мефодіївської братства й лише опосередковано пов'язана з Шевченком. Однак доводиться, що постать Гулака заслуговує на увагу через свою незламність і мужність, а також вплив на нього поетичної творчості митця.

Підкреслюється, що у збірниках «Шевченко та його доба» розглянуто актуальні теми тогочасного шевченкознавства. Здобутки тогочасних дослідників, їхні досягнення й помилки, а звідси – полемічність багатьох тематичних аспектів – були зумовлені вже згаданою багатомірністю особистості Шевченка, що призводило до потреби виявити «справжнього Шевченка» в його житті та творчості. Це було зумовлено й соціальним контекстом, коли романтична історія української козацької звитяги потребувала певного доповнення в особі освіченого й інтелігентного борця за визволення народу з кріпацтва – на основах тогочасної європейської демократії.

Одна з провідних тем шевченкознавства «Шевченко та Кирило-Мефодіївське братство» започатковується статтею О. Гермайзе «П. Куліш і

М. Костомаров, як члени Кирило-Мефодіївського братства». О. Гермайзе порівнює обидві постаті – П. Куліша та М. Костомарова – крізь призму їх ставлення до Шевченкової творчості. М. Костомаров захоплювався тією поезією «без усяких оговорок», бачачи в ній «голос народної стихії», П. Куліш ставився певною мірою критично як до Шевченкової поезії, так і до нього самого. О. Гермайзе аналізує сприйняття Кулішем ідей Кирило-Мефодіївського братства через його тезу про прагнення «благочестивих юношей кийвських» поширювати знання у народі. Він робить висновок, що Куліш, Шевченко та Костомаров були носіями ідей, які оформилися молодією українською інтелігенцією у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства. За наявних відмінностей у поглядах цих діячів, їх об'єднувала лінія протесту проти кріпацтва й самодержавства.

Тема Шевченкової пов'язаності з тогочасними товариствами продовжується у статті П. Филиповича «Революційна легенда про Шевченка чи дійсність», де він досліджує природу міфу «про зерна», пов'язаного начебто з польською революцією; у розвідці В. Міяковського про лідера братства М. Гулака, якого з Шевченком пов'язують знову-таки лише спільні інтереси, і завершується статтею С. Єфремова «Епілог до Кирило-Мефодіївської справи», повністю заснованій на архівних матеріалах III відділення і присвяченій викриттю сфабрикованості цієї справи та невідповідності покарання Т. Шевченка його діянням, що було зумовлено особистим негативним ставленням до нього самодержця.

Акцентується, що група статей має суто біографічний характер. У розвідці «Поет і плантатор» С. Єфремов розглядає епізод, пов'язаний із намаганням Т. Шевченка визволити з кріпацтва братів Микиту, Йосипа та сестру Ярину. Джерельна база – листування, у якому суб'єктами постають Товариство літераторів Росії, що опікувалося цією справою, поміщик В. Флорковський, сам Т. Шевченко і його брат Варфоломей. Ця справа має більшою мірою побутовий характер, який С. Єфремов намагається розширити до соціального через протистояння українського поета та польського плантатора-кріпосника; у статті А. Лободи «Шевченко і Некрасов» визначаються корелятивні зв'язки означених митців, зокрема позитивні відгуки російського про українського; у статті П. Руліна «Шевченко і театр» аналізується поетове захоплення оперою та музичними виставами, а також дружба Шевченка з актором Олдріджем і особливо – зі Щепкіним, стосунки з яким насправді були значущими, чому безпосередньо присвячує статтю цей же автор у другому збірнику. До цього кола віднесено й окремо опублікований у збірнику лист Шевченка до Щепкіна, що характеризує поета через його епістолярне мовлення.

Серед тематичних груп виокремлюються статті, базовані на розгляді архівних справ жандармського управління, серед яких розвідка М. Новицького «До історії арешту Шевченка 1850 р.», що відзначається детективним характером. Автор як майстерний наратор описує події, що передували арешту (де можна побачити й провину самого Шевченка), і весь

документальний і смисловий контекст цієї справи, що зводиться до антагоністичних стосунків митця з Миколою I – як українського поета з імператором-самодержцем.

Окрему тематичну групу складають дві розвідки, присвячені власне поетичній творчості Т. Шевченка – С. Родзевича «Сюжет і стиль у ранніх поемах Шевченка («Катерина» і «Слепая») та Б. Якубського «До проблеми ритму Шевченкової поезії». Перший автор спостерігає за розвитком романтичного стилю поета, зіставляючи його кілька творів, близьких за сюжетом і основними мотивами, з аналогічними за стилем творами М. Карамзіна та Є. Боратинського й визначаючи головні відмінності між українським літератором і російськими. Другий автор полемізує зі С. Смаль-Стоцьким щодо питань поетової метрики й ритміки, віднесення його творів до національних народних традицій або світових, а також щодо уникнення культових підходів під час такого аналізу.

Автори в межах досліджень виявляють власне ставлення до великого митця, виокремлюючи певні його риси – як чесноти, так і неоднозначні характеристики. П. Филипович говорить про інтелектуальність, начитаність (причому об'єктом зацікавлень Шевченка були найсвіжіші літературні твори європейських митців), залюбленість у малярство як окремий художній світ, товарицькість (бажання знайомитися з «з новими цікавими людьми»), постійне прагнення спілкуватися й навчати простих селян. Зі слів П. Куліша Шевченко є генієм і пророком, однак водночас «розхристаним і лінивим», тобто виявляється певна побутова невпорядкованість і творча стихійність. З погляду А. Лободи, визначальною характеристикою Шевченкової творчості є народність, яка об'єднує його з М. Некрасовим. У стосунках із «плантатором», описаних С. Єфремовим, виявляється й така риса, як прагматичність. М. Новицький наголошує, що репресії з боку влади були зумовлені безпосередньо особистим ставленням до Шевченка царя. П. Рупін не просто описує зв'язки митця з театром, але й доводить його інтелектуальність через численні факти відвідання опери, автобіографічні спогади та сцени з повістей з елементами мистецтвознавчого аналізу. О. Дорошкевич відзначає також стосунки поета з широким колом інтелігентів, до яких той активно прагнув, що сприяло передусім розвитку його світогляду та соціально-політичної компетентності. М. Новицький, аналізуючи епістолярій Шевченка, акцентує на таких рисах митця, як делікатність у зверненні до адресата, відкритість, чуйність.

Тематичне коло збірника «Шевченко та його доба» – спростування тези про виключно «мужицьку» природу Шевченкової творчості; спростування однозначного ставлення поета до певних суспільних пріоритетів; антагонізм Шевченка і царя Миколи I, Шевченка та пана; творчі та соціальні пріоритети Шевченка тощо.

У третьому розділі «Місце і значення збірок «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років у шевченкознавчому дискурсі» розглядаються сучасні літературознавчі рецепції досліджень творчості Шевченка 1-ї третини

XX століття, наводяться компаративістські паралелі шевченкознавчих студій того часу та початку XXI століття, інновації в шевченкознавчому дискурсі.

Сучасні вчені-шевченкознавці сходяться на тому, що духовні горизонти Шевченка «широкі й різнобічні», «охоплюють різні сфери й проблеми буття та культури», що формують «контекст його духовного світу й творчості» (Д. Наливайко); простежується широке предметне поле дослідження, яке включає різноманітні корелятивні паралелі (О. Забужко), що наочно засвідчує намагання дослідників охопити якомога більше актуальних питань шевченкознавства. Я. Поліщук доходить висновку про аналогічність літературознавчого дискурсу на початку XX століття та на початку XXI-го в площині сприйняття Шевченка як «недоторканої святині» (тобто наявність культу митця).

Г. Грабович, М. Жулинський П. Іванишин, М. Насенко, Л. Плющ та інші відзначають як пріоритетну площину шевченкознавчих дискусій питання про національну ідентичність українців, про право на власну культурну репрезентацію у світі, про ступінь зрілості національної ідеї, через що кожен свідомий українець ідентифікує себе з Шевченком як громадянином і патріотом, а окремі рядки з його поезій стають концептуальними гаслами («Борітеся – поборете», «Кохайтеся чорнобриві, та не з москалями» тощо), які мають сприяти національному самоусвідомленню.

Зазначається, що сучасні вчені не обмежені й не зорієнтовані якоюсь державною ідеологією, у своїх дослідженнях послуговуються здобутками філософської та літературної герменевтики, етнофілософії тощо. Вони говорять про більшою мірою генетичну природу Шевченкового фольклоризму, зумовлену родинним вихованням, сприйняттям фольклору як «невіддільної частини народного буття», де він «знаходив глибоку життєву й художню правду», «матеріал для своїх творів», трансформуючи їх і додаючи власні мотиви, тобто наголошують на тому, що творчий процес мав характер не стихійного, а «продуктивного» фольклоризму, коли автор додає до фольклорних мотивів свої власні елементи або формує за фольклорними моделями свої твори.

До фольклорних українських елементів належить і антитезна дихотомія «іронічність / песимістичність». За словами вчених, Шевченкова іронічність багатозначна – спрямована не лише проти влади, а й проти «добрих людей» і всього світу, і навіть проти самого себе (самоіронія – як риса інтелігента). Песимістичність у творах поета, у свою чергу, пов'язується з мотивами сирітства, самотності на чужині, передчуття смерті в неволі, сумування за втраченою молодістю. Така песимістична орієнтація кореспондує з темою релігійності Шевченка, де негативні рефлексії пояснюються складнощами в розумінні дихотомії «добро – зло», що передбачає й носіїв цих категорій – людей, одні з яких потребують допомоги, а інші – покарання; негативне ставлення зумовлюється державною природою російської православної церкви. Натомість у роботі зауважується, що взагалі

тема релігії в аналізованих збірниках уникається, постаючи лише епізодично, що пояснюється тогочасними ідеологічними пріоритетами.

У межах розгляду взаємовпливу Шевченка та сучасних йому громадських рухів сучасні вчені доводять, що не власне участь у таємному братстві, а самі твори поета, наповнені ідеями українства, становили небезпеку для самодержавства, що й було аргументовано авторами збірників «Шевченко та його доба» через дослідження кількох колізій з життя митця, пов'язаних із жандармерією та особисто з царем.

Тему стосунків Шевченка, Драгоманова й Куліша, якій присвячено кілька статей в аналізованих збірниках, сучасні вчені трактують більш поглиблено, однак також роблять висновок про класові розмежування. Тематичну дихотомію «поезія / малярство», розкрити в збірниках О. Новицьким, сучасні вчені поглиблюють до рецепції світової культури, романтичної епохи, через що «слово трансформується у живописний образ і навпаки – візуальний образ трансформується у слово» (Н. Орлова), та до визначення пріоритетності образотворчого мистецтва, що зіграло «ключову роль у формуванні літературного стилю Т. Шевченка» (Л. Генералюк), і взагалі до визнання митця як новатора в живописі (Р. Єргалієва).

Погляди вчених-шевченкознавців двох розглядуваних у розділі історичних епох корелюють у багатьох тематичних вимірах. Так, висновки П. Филиповича про людиноцентричні пріоритети поета, зокрема пропагування ним рівності між людьми, мовами, країнами тощо, мають відгук у сучасних дослідників – виявлення Шевченком волелюбної сутності людської душі та одвічних атрибутів людського життя – добра і зла, правди і кривди, справедливості й милосердя (С. Яремчук), заклик до встановлення справедливості, що відповідає волі як власне людському атрибуту божественного походження (А. Шкрабалюк).

Рефлексія залюбленості Шевченка в музику виявляється в поетовій пісенній ритміці, про яку говорив Б. Якубський, наводячи слова С. Смаль-Стоцького про співання такої поезії, ритмічне її читання. Сучасний дослідник А. Гуляк цю музичність і ритмічність характеризує більш докладно, виводячи особливості коломийкового вірша та його динамічність зі структурно-синтаксичного боку. Г. Бойко додає, що поет поєднав народну ритміку з класичною.

Таким чином, оригінальне бачення сучасних науковців доповнює висновки дослідників Шевченкової поетики 1-ї третини ХХ століття. Із цього конгломерату наукових здобутків у роботі виокремлено певні новації, що репрезентують або авторську рецепцію певного відомого погляду, або взагалі авторський погляд на певну проблему шевченкознавства. Так, зазначено, що зацікавлення поета революційними ідеями походить не від бунтарської вдачі, а від його прогресивного мислення, від бажання познайомитися з передовими європейськими мистецькими й ідеологічними течіями. Неоднозначність «німцефобії» Шевченка пояснюється, по-перше, негативним поетовим ставленням до царської династії, що, як відомо, мала німецьке коріння; по-

друге – вживанням слова «німець» на позначення будь-якого іноземця; портрете – різним ставленням поета до різних німців. Дихотомія «селянин / інтелігент» виявляє нерозривний зв'язок народного начала із загальносвітовим прогресом. Поетова емоційність характеризує природу митця: натхнення переважає над працьовитістю, спонтанність – над продуманістю. Однак зайва емоційність поета часом призводила й до негативних наслідків, до того ж не лише для самого Шевченка, а й близького йому оточення.

У межах антагоністичного протистояння поета з монархією відзначається прискіплива увага жандармів саме до перебування Шевченка в Україні, коли будь-який привід призводив до певних репресій. З боку ж митця – це відверто негативне сприйняття суспільних імперських пріоритетів – військової тематики в мистецтві, дворянства й офіцерства, публічне висловлення презирства щодо Миколи I.

У площині ставлення Шевченка до релігії, що лише фрагментарно виявлено в збірниках, визначаються суто негативні рефлексії, однак відповідно до дотримання поетом найвищих релігійних постулатів можна стверджувати, що таке ставлення поета було саме до російської православної церкви, яка, за словами митця, історично була покірною «перед начальством і панством».

Обговорюваний у збірниках етнографічний принцип Куліша протиставлено характеристиці Шевченка як поета, чиї твори ходять у народі, а не того, хто збирає їх серед народу. Тому поета віднесено до архаїчної системи комунікації українців, куди входять також народна пісня (кобзарі), символи (народна зображальна творчість) й ритуали (язичницько-християнські свята й родинні ритуали), а поєднані вони усним способом передавання історичної інформації.

У площині фольклорної рецепції проведено паралель із пісенною творчістю українських рок-музикантів, які по-різному використовують поезію Шевченка: або ситуативно добирають тексти, що відповідають рок-стилю, або власні пісенні тексти складають у народному стилі, або взагалі обирають для себе поетичну Шевченкову модель. Сучасний рок-жанр аналогізується з шевченківським стилем і через свою сатиричність, яку поет виявляє до всіх прошарків українців, оскільки митець не міг не бачити в масі свого народу негативних рис, зокрема вироблених за сотні років в умовах підкореного, колоніального статусу.

У висновках відповідно до аналізу збірників «Шевченко та його доба» 1925 і 1926 років у контексті шевченкознавства кінця XIX – початку XX століть і рецепції сучасних учених зазначено таке:

1. З кінця XIX століття шевченкознавство виявляло свою багатовекторність – серед предметних площин тогочасних досліджень визначалися народність митця, фольклорність, романтизм, його значення як художника, дихотомії «поет – художник», «українськомовний – російськомовний», «мужик – інтелектуал».

2. В умовах 20-х років група провідних учених-шевченкознавців спрямовує свої зусилля на створення достовірного життєопису Шевченка, різнобічний аналіз творів поета, обґрунтовує широкий світогляд митця, його світовий рівень. Цей період характеризується тим, що в умовах «боротьби за Шевченка» академічне шевченкознавство швидко розвивалося.

3. У дослідженнях життя і творчості Шевченка науковців визначається багатовекторність / різновимірність та орієнтація на антропоцентризм, що зумовлює використання різнобічної інформації про його життя.

4. Провідний методологічний принцип, за яким побудовано збірники «Шевченко та його доба» (1925, 1926), – аналізувати не тільки автора та його творчість, але й контекст. За структурною схемою відзначається тематична спорідненість у статтях різних авторів та одного автора; конкретизація широкої теми дослідження в другому збірнику.

5. У межах дослідження Шевченкового оточення науковцями описано життєві принципи й діяльність як відомих діячів, що становлять інтелектуальний фонд української культури (П. Куліш, М. Костомаров), так і менш відомих, які потенційно могли б увійти в це коло (М. Гулак).

6. У стосунках Шевченка з Кулішем відзначаються принципово відмінні позиції: тактика боротьби проти самодержавства й кріпацтва (перший – за силу, другий – за просвіту й науку), ставлення до творчості (прерогатива першого – власна творчість, другого – рецепція народної творчості), а також ставлення до життя (перший – за життєву активність, певну стихійність, другий – за чіткий порядок, жертвність поета для народу). Однак обоє переймалися козацьким минулим та ідеєю визволення селянства.

7. У дослідженнях стильових особливостей ранніх поезій Шевченка визначено, що він як творець української романтичної традиції потребував підтримки літературного оточення, від якого дізнавався про літературні течії та тенденції. Тим часом вивчення структурних рис його поезики (зокрема ритміки) виявляє рецепцію народної творчості (зокрема пісні й музики), що загалом зводиться до етнографічної визначеності творчого покликання митця.

8. Екзистенційний і концептуальний зв'язок поета з народною творчістю кореспондує з етнографічним принципом П. Куліша, який продукував ідею повної підпорядкованості великого митця національній стихії з обов'язковою самозреченістю життєвих благ. Обидва діячі ставили творчість один одного понад усе, однак їхнє протистояння, що традиційно дискутується шевченкознавцями, трактується передусім як класовий конфлікт.

9. Тема релігії розглядається у збірниках «Шевченко та його доба» (1925, 1926) фрагментарно.

10. За антропоцентричним принципом, з досліджень Шевченкових особистих стосунків (зі Щепкіним, Олдріджем, Кулішем), його епістолярію (відгуки про музику й театр) та окремих життєвих ситуацій (обставини

арештів, «легенда про зерна») з'ясовується його надзвичайно високий рівень емоційності, що виявляється в експресивних мовних формах й описаних очевидцями діях – передусім у численних звертаннях, вигуках, епітетних словосполученнях і метафоричних конструкціях.

11. Огляд уміщених і проаналізованих картин / малюнків Шевченка свідчить про його багатогранність як художника (від портрета до пейзажу). Дослідницька інформація при цьому більше спрямована на історію окремого твору, а не на його мистецьку характеристику. Цей опис не поступається статтям – за наявністю наративу й інформативністю. Тематично малярські твори Шевченка зумовлені етнічною картиною світу – історією та побутом українців – і за провідний мотив мають страждання, через що взаємно корелюють із поетичними й прозовими творами митця, що виявляється в численних стильових, образних і тематичних паралелях.

12. Автори збірників «Шевченко та його доба» (1925, 1926), зокрема С. Єфремов, П. Филипович, М. Новицький та інші, стали основоположниками наукового шевченкознавства. Вони працювали з архівними джерелами, доступ до яких тривалий час був обмежений. У статтях, уміщених у збірниках «Шевченко та його доба» уточнено факти з життя Шевченка (М. Новицький, С. Єфремов).

13. Науковці уперше звернулись до аналізу ритму, ритміки, стилю та сюжету Шевченкових творів (Б. Якубський, С. Родзевич); у коло наукових шевченкознавчих зацікавлень введено тему «Шевченко і театр» (П. Рулін); актуалізувалась увага до картин Шевченка, до яких здійснено наукові коментарі; порушено питання впливу Шевченка на інші літератури (А. Лобода, П. Филипович), обґрунтовано тезу про освіченість Шевченка (П. Филипович, В. Петров).

14. Серед жанрового різноманіття Т. Шевченка як художника дослідниками визначаються насамперед портрети, автопортрети, пейзажі, побутові, історичні, релігійні малюнки та ілюстрації до художніх творів. Усі вони тематично зумовлені етнічною картиною світу – поряд з історією та побутом українців це і змалювання казахів, їхніх місцевих пейзажів. Його зображувальне мистецтво корелює з поетичними мотивами.

15. Напрями досліджень, задекларовані у збірнику «Шевченко та його доба» (1925, 1926), знайшли своє продовження та поглиблення в роботах сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників-шевченкознавців (О. Боронь, О. Забужко, В. Смілянська, Г. Грабович, Б. Рубчак та ін.).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових міжнародних виданнях:

1. Варенікова О. В. Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку // Траекторія науки: Міжнародний електронний журнал. 2016. № 9 (14). С. 33-35.

Наукові статті у фахових виданнях, що прирівнюються до міжнародних:

1. Варенікова О. В. Генеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – I-ї третини XX століть // Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків, 2017. Вип. 1 (85). С. 38-58.

2. Варенікова О. В. До питання про формування історико-літературної концепції С. Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 324. С.83-86.

3. Варенікова О. В. А. Кримський про С. Єфремова // Наукові записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: ТОВ «Знання LTD», 1997. Вип. 5 (10). С. 56-58.

4. Варенікова О. В. С. О. Єфремов як дослідник «Щоденника» Шевченка // Наукові записки ХДПУ ім. Г. С. Сковороди: Серія: Літературознавство. Харків: «Різоцентр» СумДУ, 1998. Вип. 8(19). С. 86-91.

Наукові статті у фахових наукометричних виданнях:

1. Варенікова О. В. Осип Гермайзе – автор збірника «Шевченко та його доба» // Південний архів. Філологічні науки. Зб. наукових праць. Херсон: ХДУ, 2017. Вип. 69. С. 12-14.

2. Варенікова О. В. П. Филипович про завдання шевченкознавства у збірнику 1925 року «Шевченко та його доба» // Філологічні трактати. Суми: СумДУ, 2016. Т.8. №3. С. 83-87.

3. Варенікова О. В. Тема «Шевченко і театр» в статтях П. Руліна // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / За заг. ред. проф. В. А. Глуценка. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. Вип. 5. С. 202–208.

4. Варенікова О. В. Автори збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років як провідні шевченкознавці // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Кривий Ріг, 2017. Вип. . С. .

Додаткові публікації:

1. Варенікова О. В. Всепрощення як домінанта світогляду Тараса Шевченка: інтерпретаційна версія // Від бароко до постмодерну. Т. V. 2007. С. 56-60.

2. Варенікова О. В. Єфремов С. О. // Літературна Харківщина: Довідник / За заг. ред. М.Ф. Гетьманця. Харків: Майдан, 1995. С. 146-147.

3. Варенікова О. В. Жанр літературного портрета в шевченкознавчому доробку Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т.Х. 2013. С. 12-21.

4. Варенікова О. В. Листування Тараса Шевченка в дослідженнях Сергія Єфремова // Від бароко до постмодерну. Т. XII. 2015. С. 3-7.

5. Варенікова О. В. «Послання...» Тараса Шевченка в оцінці Сергія Єфремова: тези // Програма 4-ї наукової конференції молодих вчених та викладачів за 1990–1991 роки. Харків: ХДПУ, 1992. С. 22-23.

6. Варенікова О. В. Рецепція С. Єфремовим творчості Євгена Гребінки // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю від дня народження Леоніда Глібова та 200 років від дня народження Євгена Гребінки (м. Харків, 22 лютого 2012 року) / За заг. ред. канд. пед. наук Л. Д. Покроєвої. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2012. С. 13-16.

7. Варенікова О. В. С. Єфремов та М. Михайловський: еволюція теорії боротьби за індивідуальність // Слобожанщина. 2001. №18. С. 188-192.

АНОТАЦІЯ

Варенікова О. В. Збірник «Шевченко та його доба» (1925, 1926) у контексті розвитку шевченкознавства к. XIX – 30-х років XX століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 10.01.01 «Українська література» (035 – Філологія). – Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Харків, 2017.

У дисертаційній роботі здійснено аналіз збірників «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років, авторами яких були провідні шевченкознавці того часу С. Єфремов, П. Филипович, О. Гермайзе, М. Новицький, О. Новицький, П. Рулін, А. Лобода та інші. Визначено домінуючі вектори розвідок зазначених авторів, з'ясовано їхню тематику та проблематику, проаналізовано вплив наукових здобутків учених на розвиток подальшого шевченкознавства.

Наголошується, що вже з кінця XIX століття вивчення постаті Шевченка виявляло свою багатовекторність: серед предметних площин тогочасних досліджень визначалися народність митця, фольклорність, романтизм, тематичні дихотомії «мужик / інтелектуал», «християнин / атеїст», «українськомовний / російськомовний», «поет / художник», зв'язки поета з видатними людьми та прогресивними товариствами, що розглядаються у збірниках за провідним методологічним принципом – аналізувати не тільки автора та його творчість, але й усе, що з ним пов'язано (самого письменника, його найближче оточення та його історичну добу).

Визначено вплив означених розвідок на дослідження сучасних учених і виходячи з цього – окремі новації шевченкознавчого дискурсу.

Ключові слова: дискурс, дихотомія, збірник, митець, поет, рецепція, тематична парадигма, шевченкознавство.

АННОТАЦИЯ

Вареникова Е. В. Сборник «Шевченко и его время» (1925, 1926) в контексте развития шевченковедения к. XIX – 30-х годов XX столетия. – Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук (доктора философии) по специальности 10.01.01 «Украинская

литература» (035 – Филология). – Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Харьков, 2017.

В диссертационной работе осуществлен анализ сборников «Шевченко и его время» 1925, 1926 годов, авторами которых были ведущие шевченковеды того времени – С. Ефремов, П. Филиппович, О. Гермайзе, М. Новицкий, О. Новицкий, П. Рулин, А. Лобода и другие. Выявлено доминантные векторы исследований указанных авторов, выяснено их тематику и проблематику, проанализировано влияние научных достижений ученых на дальнейшее развитие шевченковедения.

Отмечается, что уже с конца XIX века изучение личности Шевченко проявляло свою многовекторность: среди предметных плоскостей тогдашних исследований определялись народность автора, фольклорность, романтизм, тематические дихотомии «мужик / интеллеktуал», «христианин / атеист», «украиноязычный / русскоязычный», «поэт / художник», связи поэта с выдающимися людьми и прогрессивными обществами, которые рассматриваются в сборниках в соответствии с ведущим методологическим принципом – анализировать не только автора и его творчество, но и все, что с ним связано (собственно писателя, его ближайшее окружение и его исторический период).

Определено влияние указанных результатов на исследования современных ученых и отдельные новации шевченковедческого дискурса.

Ключевые слова: дискурс, дихотомия, поэт, рецепция, сборник, тематическая парадигма, художник, шевченковедение.

SUMMARY

Varenikova O. V. The collection “Shevchenko and His Days” (1925, 1926) in the context of the Shevchenko Studies development in the period of the end of XIX – 30-ies of the XX century. – Qualifying scientific work, manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology (PhD), speciality 10.01.01 – “Ukrainian literature” (035 – Philology). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, 2017.

This work is devoted to the analysis of the collection “Shevchenko and His Days” (1925, 1926), that includes the researches of S. Yefremov, P. Fylypovych, O. Germaize, M. Novytskyi, O. Novytskyi, P. Rulin, A. Loboda and others.

The dominant vectors in Shevchenko studies of these authors were determined, their subjects and problems were clarified. The influence of scientific achievements of the authors of the collection “Shevchenko and His Days” (1925, 1926) on the further Shevchenko studies was presented.

In the twenties and thirties of the XXth, a group of leading scholars of the Shevchenko Studies focused on the authentic Shevchenko’s life-story, a comprehensive analysis of the poet’s works, the consideration of the artist’s broad outlook, and his introduction into the world context. This period is characterized by the fundamentalization of academic Shevchenko studies.

It is noted, the leading tasks sought by researchers of the creative and life-styles of Shevchenko, in particular, the authors of the collection “Shevchenko and His Days” (1925, 1926), were the following: preparation and publication of the full, authentic text of “Kobzar” with comments; writing of Shevchenko’s detailed

biography; sociological, psychological, formal, historical and comparative analysis of the writer's heritage; preparation and publication of periodical (annual) scientific collections of articles and materials about Shevchenko.

In the studies of the life and work of Shevchenko, the heterogeneity is determined, but the leading orientation towards anthropocentrism causes usage of versatile information about his life (correspondence, diary, archives, etc.), comparing of the views of various witnesses (memories of witnesses and their descendants), analytical papers and detailed studies of his works (confronting with the originals, comparative analysis of poetry and drawings, poetry and stories, definition of thematic and stylistic correlations, etc.).

The long discussions in the Shevchenko studies are caused by dichotomies "poet and artist", "Ukrainian – or Russian – speaking person", "Christian – atheist", "folklorist – historian", "peasant – intellectual".

It is noted that the leading methodological principle on which the collections of 1925 and 1926 were constructed is to analyze not only the author and his work, but also everything that is associated with him (the writer himself, his closest people, and that historical period).

The researchers of the 20-ies in XXth c. actively developed the theme of the sources of Shevchenko's creativity, and the most controversial one was the issue of mastering, in particular certain plots and images of European or Russian literature. Here were two opposite ideas: the interpretation of Shevchenko's work as a direct result of external influence, or as an autochthonous Ukrainian artist because of his existential nature.

It is stated that within the framework of the Shevchenko's environment studying, there are described principles of life and work of famous figures both well-known figures as the intellectual fund of Ukrainian culture (P. Kulish, M. Kostomarov) and less well-known who could potentially become such persons (M. Hulak, M. Holovko). As for the reciprocal reflections of the poet and the organizations of Kyrylo-Mefodiivtsi and Petrashevtsi, Shevchenko's ideas can be interpreted as a response to certain political postulates: the abolition of serfdom, the mission of Christianity, social justice, and national independence.

The authors of the collection, when analyzing the relations between Shevchenko and Kulish, pointed out: the tactics of struggle against autocracy and serfdom (Shevchenko – for strength, Kulish – for the enlightenment and science), the attitude to creativity (for the first person his own creativity is very important, for the second one - the perception of folk art), and also their attitude to life (Shevchenko's point of view – vital activity, a certain spontaneity; Kulish's – a strict order, sacrifice of the poet to the people). However, both are concerned with the Cossacks past and the idea of peasants liberty.

In the collection "Shevchenko and His Days" (1925, 1926), it was presented the studies of stylistic peculiarities of Shevchenko's early poetry, as a result it was determined that he, as the creator of the Ukrainian romantic poem, needed to be supported by the literary circle. There he learned about the literary trends, tendencies and certain world literature plots adapting.

The theme of religion passes through collections fragmentarily, confirming strict Shevchenko's negativism as for Orthodox Christianity, but this is due to the obedience of Church to "the superiors and gentlefolks" and the poet's Gospel

priorities. Moreover, that topic always showed the greatest controversy and discussions among the scientists of Shevchenko studies. Several completely opposite hypotheses were formed, but numerous comparisons of Shevchenko with Jeremiah, his “Kobzar” – with the Gospel, the concept “The National Prophet” with the convincing argument of contemporary scholars (anthropocentrism, the idea of Christian forgiveness) corresponds to Shevchenko’s motives for fair peace establishing, the liberation of oppressed peoples .

An overview of Shevchenko’s pictures shows that he was interested as a versatile artist (from portrait to landscape). The results of investigations presented in the collections mainly focus on the history of a separate work, but its artistic characteristics. This description is not worse than articles as for the narration and information. Shevchenko’s works are thematically determined by the ethnic picture of the world (history and life of Ukrainians); the leading motive is suffering. Therefore there is mutual correlation with the poetic and prose works of the artist, which is manifested in numerous stylistic, figurative and thematic parallels.

These days the researchers take a new look at certain aspects of Shevchenko’s studies, express their own original ideas, use previously uncovered analogies. Thus, the original thoughts of the early 20th century researchers demonstrated, for example, that revolutionary ideas the poet’s poetry were not because of his rebellious character, but his progressive thinking. Scientific papers at the beginning of the XXI century pointed out the complex “superpowerful energy phenomenon”, that includes both features of the poet’s character and the dominant of inspiration, spontaneity.

It was emphasized that the authors of the collections “Shevchenko and His Days” (S. Yefremov, P. Fylypovych, M. Novytskyi, O. Novytskyi, P. Rulin, A. Loboda) became the founders of scientific academic Shevchenko studies. They worked with archival sources, limited to access for a long time. In the articles of the collections “Shevchenko and His Days”, contained the facts about Shevchenko’s life (M. Novytskyi, S. Yefremov), that were clarified. For the first time scientists turned to the analysis of the rhythm, style and plot of Shevchenko’s works (B. Yakubskyi, S. Rodzevych). The theme “Shevchenko and the Theater” (P. Rulin) was introduced in the circle of scientific interests of Shevchenko studies. It was focused on the Shevchenko’s paintings, to which there were scientific comments. The problem of Shevchenko’s influence on other literatures was discussed (A. Loboda, P. Fylypovych). Shevchenko’s erudition (P. Fylypovych, V. Petrov) was verified. The areas of research, represented in the book “Shevchenko and His Days”, have been extended and deepened in the works of Ukrainian and foreign scholars of Shevchenko’s heritage (O. Boron, O. Zabuzhko, V. Smilianska, H. Hrabovych, B. Rubchak, etc.).

Key words: academic Shevchenko studies, artist, collection, dichotomy, discourse, thematic paradigm, perception, poet.